

ทฤษฎีของอันตรกิริยาระหว่างนิวตรอนและแกมมาในตัวกลาง

2.1 อันตรกิริยาระหว่างนิวตรอนและนิวไคลด์ของตัวกลาง

ก่อนที่จะคำนวณหรือศึกษาสิ่งต่างๆ ต้องพิจารณารายละเอียดของนิวตรอนไม่ว่าจะเป็นพลังงาน อันตรกิริยาที่เกิดขึ้น การศึกษาโอกาสที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ของนิวตรอน มักได้จากการทดลองมากกว่าจากทฤษฎี

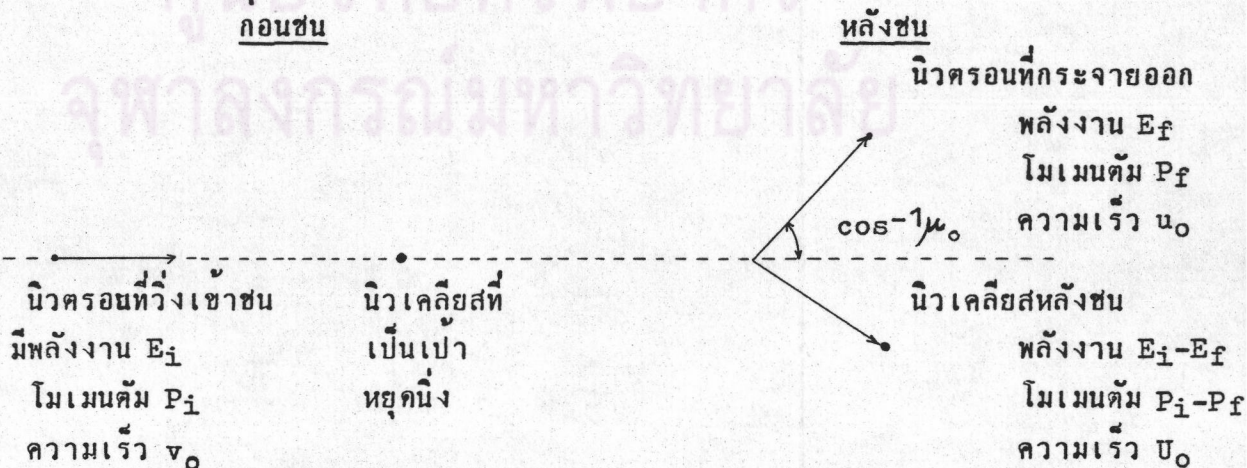
เมื่อนิวตรอนผ่านไปในตัวกลาง อาจเกิดอันตรกิริยาได้หลายลักษณะตามคุณสมบัติของตัวกลางและพลังงานของนิวตรอน โอกาสต่างๆ ที่เกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงตามพลังงานอย่างรวดเร็ว ไม่สามารถทราบจำนวนอันตรกิริยาที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง การพิจารณานิวตรอนจึงเป็นไปตามหลักการสุ่มหรือใช้วิธีการทางสถิติ

ชนิดของอันตรกิริยาระหว่างนิวตรอนและนิวไคลด์ของตัวกลาง

2.1.1 การกระจัดกระจายของนิวตรอนเนื่องจากการชนกับตัวกลาง

(neutron scattering)

ก. เมื่อนิวตรอนชนกับนิวเคลียสของตัวกลาง นิวตรอนจะกระจัด - กระจายออกไป นิวตรอนถ่ายเทพลังงานให้บางส่วน ถ้ามุมที่เบี่ยงเบนไปกว้างและเกิดกับนิวไคลด์ของธาตุเบา จะถ่ายเทพลังงานให้มาก พลังงานและโมเมนตัมของระบบคงเดิม ซึ่งเรียกว่า elastic scattering

รูปที่ 2.1 เหตุการณ์การเกิด elastic scattering

ข. เมื่อนิวตรอนชนกับนิวเคลียสนั้นจะถ่ายพลังงานจลน์ให้นิวเคลียส
จนอยู่ในระดับพลังงานสูงกว่าพลังงานปกติ (excited state) นิวเคลียสจะสลาย
ตัวให้โฟตอน 1-2 ตัว เพื่อลดระดับพลังงานลงให้เท่าเดิม (เกิดเมื่อนิวตรอนตกกระทบ
 มีพลังงานมากกว่าเอ็กซ์เซตัสเตระดับแรกของนิวเคลียสที่ถูกชน) เป็นอันตรกิริยาที่
 ทำให้นิวตรอนเร็วสูญเสียพลังงานได้คือ พลังงานและโมเมนตัมของระบบไม่คงเดิมซึ่ง
 เรียกว่า inelastic scattering

รูปที่ 2.2 เหตุการณ์การเกิด inelastic scattering

ค. เมื่อนิวตรอนผ่านใกล้นิวเคลียส จะเปลี่ยนทิศทางการเคลื่อนที่
คล้ายกับการสะท้อนของคลื่นนิวตรอน แต่นิวตรอนไม่ผ่านไปในนิวเคลียส เรียกว่า
 potential scattering

2.1.2 การดูดจับนิวตรอน (neutron absorption) เมื่อนิวตรอนชนกับ
 นิวเคลียส นิวเคลียสจะจับนิวตรอนไว้เป็นนิวเคลียสประกอบ (compound nucleus)
 นิวตรอนจะถ่ายพลังงานให้ นิวเคลียสจะถ่ายเทพลังงานบางส่วนที่ได้รับเพิ่มนั้นในรูปของ
 รังสีแกมมา หรือสลายตัวให้แอลฟา

ก. หลังจากเกิดการดูดจับนิวตรอนแล้ว นิวเคลียสให้รังสีแกมมา
 เรียกว่า radiative capture หรือ (n, γ) ก่อให้เกิดแหล่งกำเนิดแกมมาที่

สำคัญเพิ่มขึ้น เกิดกับนิวเคลียสของธาตุหนัก เกิดขึ้นได้ดีเมื่อนิวตรอนมีพลังงานอยู่ในระดับเทอร์มัลนิวตรอน (thermal neutron)

ข. หลังจากเกิดการกักจับนิวตรอนแล้ว นิวเคลียสให้อนุภาคแอลฟา เป็นการกักจับนิวตรอนที่ตีมาก คือไม่ก่อให้เกิดรังสีที่เป็นปัญหาในการป้องกันอีก และสามารถหยุดรังสีแกมมาได้ด้วย เรียกว่า (n,α) เกิดกับนิวเคลียสของธาตุเบา เช่น โบรอน ซึ่งมีค่าโอกาสการเกิดสูง

2.1.3 $(n,2n)$ เมื่อนิวตรอนที่มีพลังงานสูงพอชนนิวเคลียส เกิดเป็นนิวเคลียสประกอบ พลังงานนั้นสูงพอที่จะให้นิวตรอน 2 ตัวหรือมากกว่า พลังงานต่ำสุดที่จะเกิดอันตรกิริยาเช่นนี้ มีค่าเท่ากับ $(A+1)/A$ คูณกับค่าพลังงานยึดเหนี่ยวของนิวตรอนในนิวเคลียส เมื่อ A เป็นค่าน้ำหนักอะตอมของธาตุ ถ้าเกิดในธาตุเบา อันตรกิริยานี้เกิดในลักษณะของ elastic scattering และให้อนุภาคที่มีประจุไฟฟ้า สำหรับธาตุหนักจะเกิด inelastic scattering ถ้าพลังงานของนิวตรอนมีค่ามากขึ้น อาจเกิด $(n,3n)$ หรือ $(n,2n+p)$ ได้

ในกรณี เมื่อพิจารณา $(n,2n)$ และเกิด inelastic scattering หลังจากให้นิวตรอนตัวแรกแล้ว นิวเคลียส (daughter nucleus) ยังอยู่ในเอ็กไซเทสเทต ซึ่งอาจจะสลายตัวให้นิวตรอนหรือแกมมาอีก ถ้าพลังงานนั้นมากกว่า 20 - 30 กิโลอิเล็กตรอนโวลต์ของพลังงานยึดเหนี่ยวเป็นอย่างน้อย นิวเคลียสจะให้ นิวตรอนตัวที่สอง ดังนั้นจึงเกิด inelastic scattering แทน

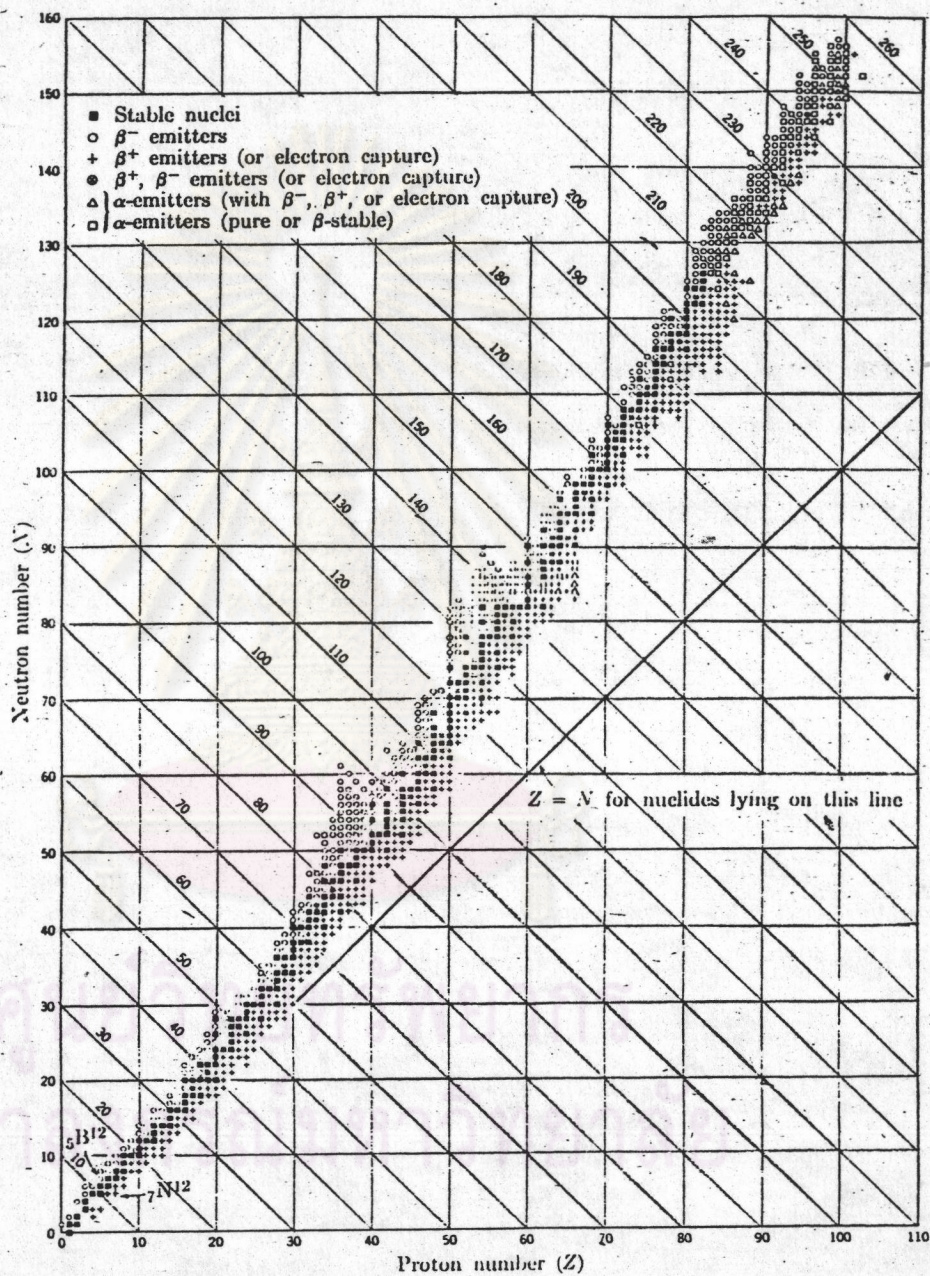
2.1.4 อันตรกิริยาที่ให้อนุภาคที่มีประจุไฟฟ้า หลังจากให้นิวเคลียสจับนิวตรอนเข้าแล้ว จะให้พลังงานจำนวนหนึ่ง พลังงาน Q ที่ได้จากอันตรกิริยานี้ สามารถคำนวณได้จาก

$$Q = 931 \left[M_{(z,A)} + m_n - M_{(z-1,A)} - m_p - m_e \right] \quad (2.1.1)$$

เมื่อ $M_{(z,A)}$ เป็นมวลของไอโซโทป Z มีหน่วยเป็นมวลอะตอม

m_n, m_p, m_e เป็นมวลของนิวตรอน, โปรตอนและอิเล็กตรอน ตามลำดับ

ส่วนใหญ่ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นกับธาตุเบา อันตรกิริยานี้เกิดเมื่อนิวตรอนมีค่าพลังงานสูง เช่น ปฏิกิริยา ${}^4_7N(n,p){}^4_6C$ เป็นต้น

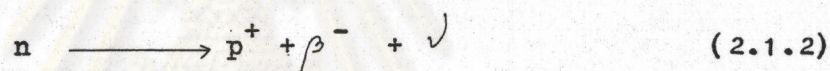

รูปที่ 2.3 คุณสมบัติของนิวไคลด์ต่างๆ

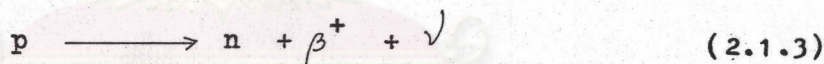
เป็นนิวตรอนที่มีความเร็วปานกลาง (intermediate neutron) หรือนิวตรอนเร็ว (fast neutron) จะเกิดอันตรกิริยานี้ได้ ต้องอาศัยพลังงานจากภายนอก ทำให้ค่าพลังงาน Q เป็นลบ และโอกาสที่เกิดก็ลดลง โดยมากจะเกิดอันตรกิริยาในข้อ 2.1.3

2.1.5 อันตรกิริยาที่ก่อให้เกิดสารรังสี เมื่อนิวเคลียสของตัวกลางได้รับ ฟลักซ์นิวตรอน จะเปลี่ยนสภาพเป็นสารรังสี โดยปกติในธรรมชาติ อัตราส่วนระหว่าง โปรตอนและนิวตรอนมีค่าประมาณ 1 เป็นนิวเคลียสคงตัว (stable nucleus) เมื่อค่าอัตราส่วนนี้เปลี่ยนไปจากการเกิดอันตรกิริยาต่างๆ ทำให้นิวเคลียสไม่คงตัว เพื่อรักษาการคงตัวนั้นไว้ จึงสลายตัวให้อนุภาคต่างๆ ตามชนิดและครึ่งชีวิตของไอโซโทป นั้น เช่น

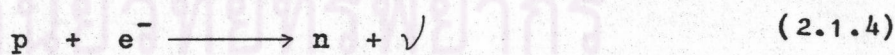
ก. สลายตัวให้อนุภาคเบตา ในกรณีที่นิวตรอนในนิวเคลียสมากไป นิวตรอนเปลี่ยนเป็นโปรตอน ให้อนุภาคเบตา เพื่อเพิ่มประจุ ดังสมการ

ข. สลายตัวให้อนุภาคโพสิตรอน เกิดจากมีโปรตอนมากไป และ ต้องการลดประจุ

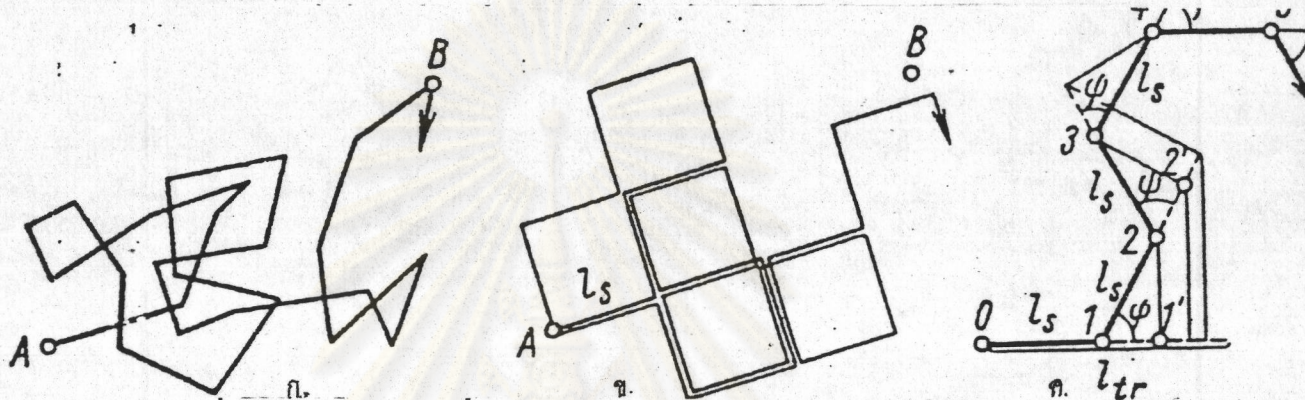
ค. อิเล็กตรอนเคปเจอร์ เกิดจากการมีโปรตอนมากไปเช่นกัน แต่นิวเคลียสจับอิเล็กตรอนวงโคจรในสุด เป็นการลดประจุ

2.2 ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิวตรอน

เมื่อนิวตรอนหลุดเป็นอิสระ เนื่องจากการเปลี่ยนเฟสทางนิวเคลียร์ ชนกับ นิวไคลด์ของตัวกลางอีกเรื่อยๆ จนในที่สุดจะถูกกูดจับไป ในการชนแต่ละครั้งนั้นนิวตรอน ที่ชนจะกระจัดกระจายไป โดยทำมุมต่างๆ กันตามพลังงานและลักษณะการชน เป็นเช่นนี้ เรื่อยไป ดังนั้นเมื่อนิวตรอนผ่านไปในตัวกลาง จึงมีทางเดินต่างๆ ที่ไม่สามารถทราบ

ได้แน่นอน จึงไม่สามารถบอกทิศทางเคลื่อนที่ของนิวตรอนแต่ละตัวที่ตรงกับความเป็นจริงได้ ดังนั้นการศึกษาการแพร่กระจายของนิวตรอนจึงต้องพิจารณาเป็นส่วนรวม โดยเมื่อทราบแหล่งกำเนิดของนิวตรอน หากการแพร่กระจายของจำนวนนิวตรอนเฉลี่ยในหน่วยปริมาตร ขึ้นกับพลังงานของนิวตรอน ทิศทางการเคลื่อนที่ในแต่ละหน่วยปริมาตรนั้น และเวลา จะเห็นได้ว่า ถ้าโอกาสการชนของนิวตรอนมีค่าน้อย ระยะทางที่เคลื่อนที่ในแต่ละครั้งจะมีความมาก

รูปที่ 2.4 ก. การแพร่กระจายของนิวตรอนในแนวระนาบที่เป็นจริง

ข. การแพร่กระจายของนิวตรอนในแนวระนาบโดยเฉลี่ย

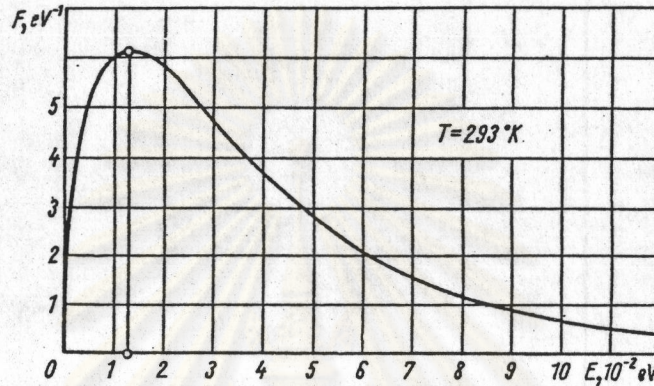
ค. ลักษณะการกระจัดกระจายของนิวตรอนหลังชนอย่างสม่ำเสมอเชิงมุม

ในตัวกลางที่เป็นเนื้อเดียวกันและมีคุณสมบัติในการดูดจับน้อย จะเกิด isotropic diffusion ซึ่งที่จุดใดๆ ในปริมาตร โอกาสที่นิวตรอนแพร่กระจายในทิศทางต่างๆ มีค่าเท่ากันทุกทิศทาง ไม่ขึ้นกับทิศทางและความเร็วของนิวตรอนเดิม ส่วนที่ใกล้ๆ ขอบของตัวกลางหรือใกล้แหล่งกำเนิดของนิวตรอนและตัวกลางที่มีอำนาจการดูดจับสูง นิวตรอนจะแพร่กระจายเป็น nonisotropic diffusion เนื่องจากจำนวนนิวตรอนเคลื่อนที่ไปในทิศทางที่เป็นแหล่งกำเนิดและตัวดูดกลืนมากกว่าทิศทางอื่น

เมื่อพิจารณานิวตรอนในตัวกลางขนาดใหญ่และมีอำนาจการดูดจับน้อยหรือไม่มี นั่นคือ นิวตรอนจะอยู่ในสภาวะสมดุลเชิงความร้อน thermal equilibrium กับตัวกลางนั้น การกระจายของเทอร์มัลนิวตรอนขึ้นกับพลังงานและเป็นไปตามสมการของแมกซ์เวลล์

$$n(E)dE = \frac{2 n_{th}}{\sqrt{\pi} kT} \sqrt{\frac{E}{kT}} e^{-E/kT} dE \quad (2.2.1)$$

เมื่อ n_{th} เป็นความหนาแน่นของเทอร์มัลไลซ์นิวตรอนทั้งหมด
 k เป็นค่าคงที่โบลทซ์มานน์ (Boltzmann's constant) มีค่าเท่ากับ 1.38×10^{-23} จูลต่อองศาเคลวิน หรือ 8.62×10^{-5} อิเล็กตรอนโวลต์ต่อองศาเคลวิน

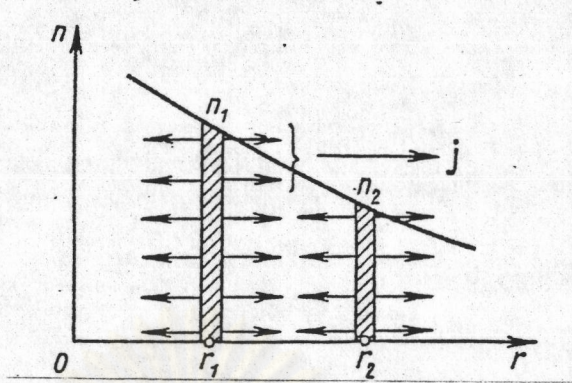

รูปที่ 2.5 การกระจายของนิวตรอนตามสมการของแมกซ์เวล

พิจารณาในหน่วยปริมาตรใดๆ นิวตรอนมีความหนาแน่นไม่คงที่ มีการเคลื่อนที่ของนิวตรอนจากบริเวณที่มีนิวตรอนมากกว่าไปยังที่ๆ มีน้อยกว่า ดังรูป นิวตรอนที่ระยะ x หนาแน่นกว่าที่ $x + \Delta x$ ผลต่างของความหนาแน่นของนิวตรอนคือ กระแสของการแพร่กระจาย diffusion current (j) ในกรณีของ isotropic diffusion จำนวนนิวตรอนที่กระจายผ่านหน่วยพื้นที่ในหนึ่งหน่วยเวลา เป็นสัดส่วนกับความหนาแน่นของนิวตรอนต่อหน่วยระยะทาง (density gradient) และนิวตรอนที่พิจารณาเป็นนิวตรอนพลังงานเดียวกันตลอด

$$j = -D_0 \text{grad } n \tag{2.2.2}$$

เมื่อ j เป็นจำนวนนิวตรอนสุทธิที่ผ่านหนึ่งหน่วยพื้นที่ในหนึ่งหน่วยเวลา มีทิศทางตั้งฉากกับพื้นที่นั้น
 D_0 เป็นค่าสัมประสิทธิ์ของการกระจาย

รูปที่ 2.6 กระแสของการแพร่กระจายของนิวตรอน

ถ้าพิจารณาในรูปของฟลักซ์นิวตรอน

$$j = -D \text{ grad } \phi \tag{2.2.3}$$

- เมื่อ D เป็นค่าคงที่การกระจายของฟลักซ์นิวตรอน มีค่าเท่ากับ $1/3(\Sigma_t - \Sigma_s \bar{\mu}_0)$
- Σ_t เป็น โอกาสที่เกิดอันตรกิริยาทั้งหมดของตัวกลางกับนิวตรอน
- Σ_s เป็น โอกาสที่เกิดอันตรกิริยาแบบที่ทำให้นิวตรอนกระจัดกระจายไป
- $\bar{\mu}_0$ เป็นค่าโคซายส์เฉลี่ยของมุมที่นิวตรอนเบี่ยงเบนไปต่อการชน 1 ครั้ง

ในหน่วยปริมาตร นิวตรอนในระบบนั้นเกิดจากแหล่งกำเนิด บางส่วนถูกระบบดูดจับ เนื่องจากการเกิดอันตรกิริยาแบบต่างๆ ที่ไม่ก่อให้เกิดนิวตรอนใหม่ หรืออาจไหลผ่านระบบ ดังนั้นเมื่อต้องการรู้จำนวนนิวตรอนในระบบ ต้องพิจารณาจากสมการการสมดุลของนิวตรอน

$$\left(\begin{array}{l} \text{อัตราการเปลี่ยนแปลงจำนวน} \\ \text{นิวตรอนสุทธิต่อหน่วยปริมาตร} \end{array} \right) = \left(\begin{array}{l} \text{อัตราการผลิตนิวตรอน} \\ \text{ใหม่จากแหล่งกำเนิด} \\ \text{ต่อหน่วยปริมาตร} \end{array} \right) - \left(\begin{array}{l} \text{อัตราสูญเสียนิวตรอน} \\ \text{ต่อหน่วยปริมาตร} \\ \text{จากการไหลจาก} \\ \text{ระบบและถูกดูดจับ} \end{array} \right)$$

นั่นคือ $\frac{dn}{dt} = \text{production} - \text{leakage} - \text{absorption}$

เมื่อระบบอยู่ในสภาวะคงที่ (steady state) $\therefore \frac{dn}{dt} = 0$

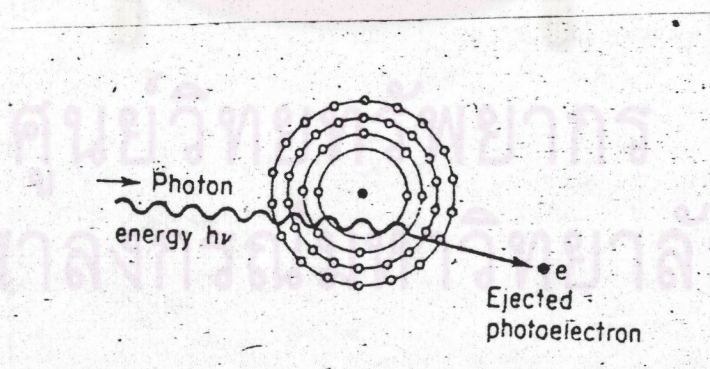
$$\begin{aligned} \text{การไหลผ่านของนิวตรอนต่อหน่วยปริมาตรต่อวินาที} &= -D \nabla^2 \phi \\ \text{ดังนั้น} \quad \frac{dn}{dt} &= S + D \nabla^2 \phi - \sum_a \phi \\ \frac{dn}{dt} &= D \nabla^2 \phi - \sum_a \phi + S \quad (2.2.4) \end{aligned}$$

เป็นสมการการกระจายของนิวตรอนที่นำไปเป็นหลักในการคำนวณต่อไป

2.3 อันตรกิริยาระหว่างรังสีแกมมาและนิวไคลด์ของตัวกลาง

รังสีแกมมาเป็นรังสีคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าที่เกิดมาจากนิวเคลียส ซึ่งมีผลโดยตรงกับสนามไฟฟ้าของอิเล็กตรอนและนิวเคลียส อันตรกิริยาระหว่างโฟตอนและนิวไคลด์ที่สำคัญมี 3 ชนิด

2.3.1 Photo-electric Effect เป็นอันตรกิริยาระหว่างโฟตอนและอิเล็กตรอนของอะตอม โดยโฟตอนชนกับอิเล็กตรอนนั้น ถ่ายเทพลังงานให้ทำให้อิเล็กตรอนมีพลังงานสูงขึ้นจนหลุดจากวงออกมาภายนอก เรียกว่า photoelectron โฟตอนจะสูญเสียพลังงานให้ทั้งหมด ดังนั้นอิเล็กตรอนนั้นจะมีพลังงานเท่ากับพลังงานของโฟตอนลบจากพลังงานยึดเหนี่ยวระหว่างอิเล็กตรอนกับอะตอม จะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อโฟตอนมีพลังงานต่ำ แต่มีพลังงานมากกว่าพลังงานยึดเหนี่ยว

รูปที่ 2.7 การเกิด photo-electric effect

ถ้าโฟตอนหรือแกมมาที่ตกกระทบมีพลังงานสูง อิเล็กตรอนที่ให้อะตอมจะเคลื่อนที่จากอะตอมในแนวทิศเดียวกับทิศของโฟตอน ถ้าพลังงานต่ำจะเคลื่อนที่ในแนวตั้งฉากกับทิศทางของโฟตอน หลังจากให้อิเล็กตรอนดังกล่าวหลุดออกไป จะเกิดการแทนที่ของอิเล็กตรอนใน

ชั้นรอบอะตอม ทำให้เกิดรังสีเอ็กซ์ชนิด characteristic X-ray ขึ้น แต่มีพลังงานไม่สูงและอาจไปชนอิเล็กตรอนวงนอกให้หลุดออกไป เรียกว่า Auger effect

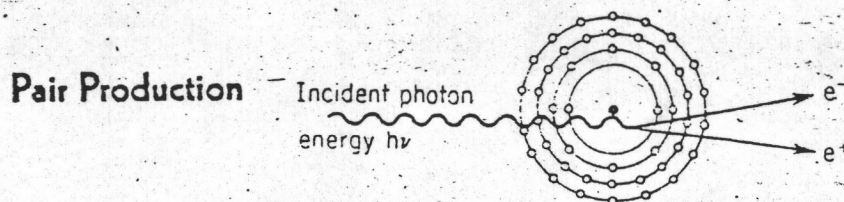
ค่าโอกาสของการเกิดอันตรกิริยาชนิดนี้ต่ออะตอม ขึ้นกับพลังงานตกกระทบของโฟตอนและเลขอะตอมของธาตุ (เปลี่ยนตามกำลัง 4 ของเลขอะตอม) และมีค่าลดลงอย่างรวดเร็วเมื่อพลังงานเพิ่มขึ้น ที่พลังงานค่าประมาณ 1 เมกะอิเล็กตรอนโวลต์ จะได้ค่า σ_p สูง⁽²⁾

$$\sigma_p = \text{const.} \frac{Z^4}{E^3} \quad \text{barn/atom} \quad (2.3.1)$$

ดังนั้น โฟตอนช่วงพลังงานนี้ผ่านไปในเนื้อวัสดุได้ไม่มากนัก และถ้าพลังงานตรงกับบริเวณ edge อะตอมจะดูดกลืนพลังงานดี ให้รังสีเอ็กซ์ของชั้นนั้นซึ่งจะไปเกิดอันตรกิริยาต่อไป มีพลังงานเท่ากับ พลังงานของโฟตอนลบพลังงานยึดเหนี่ยวของอิเล็กตรอนในวงโคจรนั้น เนื่องจากพลังงานของรังสีเอ็กซ์ไม่สูง จึงเกิดอันตรกิริยาต่อไปในบริเวณใกล้เคียง ไม่เป็นปัญหาในการพิจารณาโดสเรท (dose rate) เท่าใดนัก (เพิ่มประมาณ 1-2 เปอร์เซ็นต์)

2.3.2 Pair Production อันตรกิริยาจะเกิดเมื่อโฟตอนมีพลังงาน

อย่างน้อยเท่ากับมวลหยุดนิ่งของอิเล็กตรอน 1 คู่ ($2mc^2 = 1.022$ เมกะอิเล็กตรอนโวลต์) โฟตอนถูกสนามไฟฟ้าดูดกลืนทั้งหมด โดยเมื่อโฟตอนผ่านไปในสนามไฟฟ้าของอิเล็กตรอนของอะตอม เกิดอันตรกิริยาให้อิเล็กตรอนและโพสิตรอน 1 คู่ จะเกิดได้มากในธาตุหนักและโฟตอนมีพลังงานสูง จากทฤษฎีของ Heitler, Sauter และ Bethe ค่าโอกาสที่เกิดขึ้นแปรตามเลขอะตอมยกกำลังสอง และเพิ่มอย่างรวดเร็วจนในที่สุดมีค่าคงที่ที่พลังงานสูง⁽³⁾

รูปที่ 2.8 การเกิด pair production

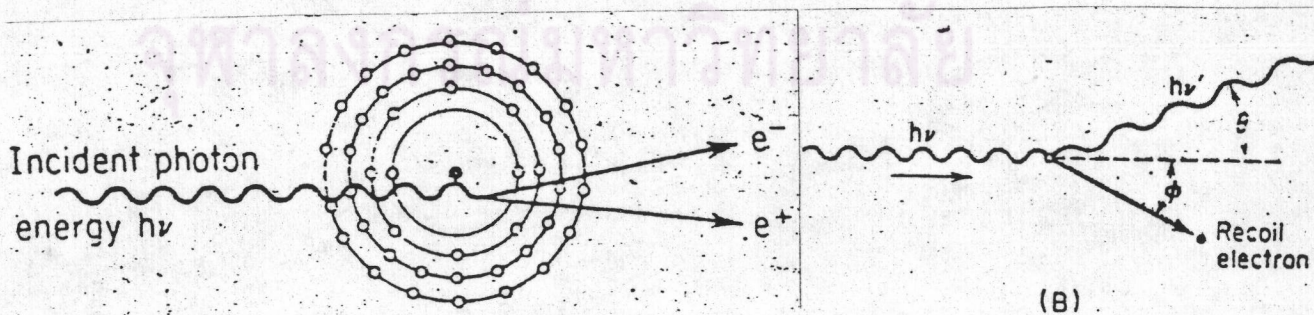
อิเล็กตรอนอิสระที่เป็นผลจากอันตรกิริยาที่อยู่ในตัวกลางจะอยู่ในสภาพไม่คงตัว โดยรวมกับโพสิตรอนอื่นอย่างรวดเร็ว เรียกว่าเกิด annihilation ให้รังสีแกมมา 2 ตัว มีพลังงานตัวละ 0.511 เมกกะอิเล็กตรอนโวลต์ โดยเป็นไปตามกฎการคงตัวของพลังงานและโมเมนตัม เป็นการลดพลังงานของแกมมาตกกระทบได้อย่างมาก รังสีแกมมาที่เกิดจากการรวมตัวนี้เพิ่มค่าโคสเรทบ้างแต่ไม่มากนัก

โอกาสของการเกิดอันตรกิริยาเช่นนี้ แปรตามเลขอะตอมของตัวกลาง (Z) และพลังงานของแกมมา (E_γ)

$$\Delta_{pp} = CZ^2 \ln E_\gamma \quad (2.3.2)$$

ถ้าโฟตอนตกกระทบมีพลังงานอย่างน้อย 4 เท่าของมวลอิเล็กตรอนหยุดนิ่ง คือ 2.044 เมกกะอิเล็กตรอนโวลต์ เกิดอันตรกิริยากับอิเล็กตรอนของอะตอมในสนามไฟฟ้าให้อิเล็กตรอนและโพสิตรอน 2 คู่ เรียกว่าเกิด triplet production

2.3.3 Scattering เมื่อโฟตอนชนกับอิเล็กตรอนของอะตอม เป็นการเปลี่ยนทิศทางการเคลื่อนที่ของโฟตอนที่ตกกระทบ โดยโฟตอนถ่ายเทพลังงานให้อิเล็กตรอน อิเล็กตรอนนั้นหลุดจากวงรอบอะตอม มีพลังงานจลน์เท่ากับพลังงานของโฟตอนตกกระทบ ลบผลรวมของพลังงานของโฟตอนหลังชนและพลังงานยึดเหนี่ยวของอิเล็กตรอนในอะตอม เรียกว่า compton electron พลังงานที่สูญเสียไปแปรตามมุมของการเบี่ยงเบนแต่มีการคงตัวของพลังงานและโมเมนตัมในการชน

รูปที่ 2.9 การเกิด incoherent (compton) scattering

Type of Interaction	Absorption (a)	Scattering		Multi-photon effect (d)
Interaction with		Elastic (Coherent) (b)	Inelastic (Incoherent) (b)	
1. Atomic Electrons	Photoelectric Effect $\begin{cases} \sim z^4 & \text{(low energy)} \\ \sim z^5 & \text{(high energy)} \end{cases}$ κ_{pe}	Rayleigh Scat. $\Delta_R \sim z^2$ (low energy limit)	Compton Scat. $\Delta_c \sim z$	Two-photon Compton Scat. $\Delta \sim z$
2. Nucleon	Photo nuclear reaction $(\gamma, n), (\gamma, p),$ photo fission etc. $\Delta \sim z$ $(E \gg 10\text{MeV})$	Elastic nuclear $(\gamma, \gamma) \sim z^2$	Inelastic nuclear (γ, γ')	
3. Electric Field - surrounding charged - particle	1). Electron - positron pair production in field of nucleus $\Delta \sim z^2$ $(E \geq 1.022\text{MeV})$ 2). Electron - positron pair production in electric field $\Delta \sim z$ $(E \geq 2.044\text{MeV})$			

ตารางที่ 2.1 ชนิดและคุณสมบัติการเกิดอันตรกิริยา (4)

พิจารณาโฟตอนหรือแกมมาพลังงาน E ชนกับอิเล็กตรอน แล้วเกิดการกระจัดกระจาย เนื่องจากการชนดังรูปที่ 9

$$E' = \frac{EE_e}{E(1 - \cos \theta) + E_e} \quad (2.3.3)$$

โอกาสเกิดอันตรกิริยานี้ ขึ้นกับเลขอะตอม และพลังงานของโฟตอน

$$\Delta_e = \frac{C Z}{E} \quad (2.3.4)$$

ความยาวคลื่นโฟตอนที่เปลี่ยนไป ขึ้นกับมุมที่โฟตอนกระจัดกระจายแต่ไม่ขึ้นกับความยาวคลื่นเดิม

$$\Delta \lambda = 0.0242 (1 - \cos \theta) \lambda^2 \quad (2.3.5)$$

ในกรณีที่โฟตอนชนกับอิเล็กตรอนที่อยู่ล้อมรอบอะตอมแล้วกระจัดกระจายไป โดยอะตอมนั้นไม่เกิดการไอออนไนซ์หรืออยู่ในระดับพลังงานสูงกว่าปกติ เรียกว่าเกิด coherent (Rayleigh) scattering

2.3.4 Photonuclear Absorption เกิดจากการดูดกลืนโฟตอนตกกระทบ แล้วให้นิวตรอน อนุภาคที่มีประจุไฟฟ้า แกมมาหรือนิวตรอนมากกว่า 1 ตัว เช่น (γ, n) (γ, p) เป็นต้น โดยพลังงานโฟตอนต้องมากกว่าพลังงานยึดเหนี่ยวของอนุภาคนั้นๆ กับนิวเคลียส สำหรับ (γ, n) เป็นแหล่งกำเนิดนิวตรอนในตัวกลางที่สำคัญเช่นกัน

2.4 บิลอัพแฟกเตอร์ (Build-up Factor)

เมื่อรังสีแกมมาผ่านตัวกลางใดๆ จะถูกตัวกลางนั้นกั้นจำนวนรังสีและพลังงานบางส่วนไปเนื่องจากอันตรกิริยาต่างๆ ดังกล่าวในหัวข้อที่แล้วมา จะกั้นได้มากหรือน้อย ขึ้นกับคุณสมบัติและความหนาของตัวกลาง สำหรับการลดลงของรังสีแกมมาเนื่องจากความหนานั้นเป็นไปตามกฎของเอ็กโพเนนเชียล

พิจารณาแกมมาตกตั้งฉากบนตัวกลางด้วยฟลักซ์ ϕ_0 โฟตอนต่อพื้นที่ต่อวินาที ตัวกลางนั้นประกอบด้วย N อะตอมต่อปริมาตร เมื่อ ϕ เป็นฟลักซ์ที่ระยะ x เซนติเมตร โดยไม่ชนหรือเกิดอันตรกิริยา (uncollided flux) และโอกาสที่เกิดอันตรกิริยาทั้งหมด

มีค่าเท่ากับ Δ_i ในกรณีของรังสีแกมมาเป็นลำแคบ (narrow beam) และมีพลังงาน
เดียวเท่านั้น

$$\phi(x) = \phi_0 e^{-N\Delta_i x} \quad (2.4.1)$$

$$\phi(x) = \phi_0 e^{-\mu x} \quad (2.4.2)$$

เมื่อ Δ_i เป็นผลรวมของโอกาสที่เกิดอันตรกิริยาทุกกรณีดังกล่าว
 μ เป็นสัมประสิทธิ์การดูดซับเชิงเส้น linear absorption coefficient
แกมมาพลังงานต่ำจะมีการกระจายออกจากลำแคบเดิมเนื่องจาก photoelectric
effect ซึ่งในตัวกลางที่มีเลขอะตอมสูงจะเกิดได้มาก ส่วนที่พลังงานสูงและในตัวกลาง
ที่มีเลขอะตอมสูงจะเกิด pair production ส่วนพลังงานระหว่างนั้นจะเกิด compton
scattering สูง

สำหรับลำรังสีแกมมาขนาดกว้าง จากการทดลองวัดฟลักซ์หลังตัวกลางมีค่า
มากกว่าที่พิจารณาจากสมการข้างบน ความแตกต่างระหว่างที่วัดได้จริงจากลำแกมมา
ขนาดแคบและกว้างนี้ คือ บิลอับแฟคเตอร์ รังสีแกมมาส่วนที่เพิ่มขึ้นมาจากอันตรกิริยา
ต่างๆ ที่เกิดภายในตัวกลาง

การคำนวณค่าบิลอับแฟคเตอร์นั้นมีวิธีการโดยทั่วไปคือ วัดโดสที่จุดใดจุดหนึ่ง
ห่างจากแหล่งกำเนิดที่มีและไม่มีตัวกลาง (D_x, D_0) ตามลำดับ ซึ่งตัวกลางนั้นอาจจะ
ประกอบด้วยวัสดุ n ชั้น แล้วนำมาปรับปรุงใช้ในการคำนวณ

$$B = \frac{D_x}{D_0} e^{\sum_{i=1}^n \mu_{oi} x_i} \quad (2.4.3)$$

เมื่อ B เป็นค่าบิลอับแฟคเตอร์

การพิจารณาค่าบิลอับแฟคเตอร์นี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ เช่น ชนิดของ
ตัวกลาง รูปทรงของแหล่งกำเนิด ส่วนประกอบภายในตัวกลาง พลังงานของแกมมา
ระยะห่าง เป็นต้น

สำหรับแหล่งกำเนิดที่เป็นลักษณะจุดที่ให้รังสีเท่ากันทุกทิศทาง (point
isotropic source) ก็มีสมการในการคำนวณหลายสมการ (15)

ก. จากการประมาณเชิงเส้นให้ขึ้นอยู่กับ 1 พารามิเตอร์

$$B(E_0, Z, r) = 1 + \alpha \mu_0 r \quad (2.4.4)$$

เมื่อ μ_0 เป็นสัมประสิทธิ์การลด (attenuation coefficient)

μ_e เป็นสัมประสิทธิ์การดูดซับพลังงานของอากาศ (energy absorption coefficient)

$$\alpha = (\mu_0 - \mu_e) / \mu_e \quad (2.4.5)$$

ข. เป็นการคำนวณที่ขึ้นอยู่กับ 2 พารามิเตอร์

$$B(E_0, Z, r) = 1 + \mu_{0r} e^{b\mu_{0r}} \quad (2.4.6)$$

ค. เป็นการคำนวณที่ขึ้นอยู่กับ 1 หรือ 3 พารามิเตอร์

$$B(E_0, Z, r) = e^{\mu_{0r} (br + 1)} \quad (2.4.7)$$

สำหรับความหนาแน่น

$$B(E_0, Z, r) = e^{\mu_{0r} (ar^2 + br + C)} \quad (2.4.8)$$

เมื่อ Z เป็นเลขอะตอมของตัวกลาง

r เป็นระยะระหว่างเครื่องตรวจวัดและแหล่งกำเนิด

E_0 เป็นพลังงานของโฟตอนของแหล่งกำเนิด

b เป็นค่าสัมประสิทธิ์ของโพลิโนเมียล

นอกจากนี้ยังมีวิธีคำนวณอีกหลายวิธีตามความเหมาะสมกับเงื่อนไขของปัญหา